

EBÛ HANİFE'NİN HÜKÜM İSTİNBAT YÖNTEMİ'NİN FUKAHA USÛLÜ'NDEKİ ROLÜ

Yrd. Doç. Dr. Ali DUMAN*

İslam Hukuk Usûlü (usûlü'l-fıkh), sözlük anlamı itibariyle hukukun kaynakları demektir. Fıkhın ortaya çıkışından sonraki dönemlerde tedvin edilmiştir. Fıkhın usûlünün gelişim sürecinde iki temel yöntemin ortaya çıktığı gözlemlenir: Fukaha usûlü ve mütekellimîn usûlü. Bu çalışmada fukaha usûlü üzerinde durulacağı gibi, bu usûl üzerinde Hanefi mezhebinin ilk imamı Ebû Hanîfe'nin rolü tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, el-Kitâbu'l-Asl, Hanefi Fıkhı, Fukaha Usûlü

The Jurist Method (Fukaha Usûlü) in Islamic Law Methods and Abu KHanife

Although in the dictionary, the methos of Islamic Law mean the sources of law, it was shaped during the terms after the appearance of Islamic law. Two major methods can be seen to appear during the collecting period: Jurist Method and Theologist Method. In this study the Jurist Method is researched. Also in this study we will try to determine the role of Abu KHanife who was the first imam of Khanefi sects.

Key Words: Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, al-Kitâbu'l-Asl, fıqh of Hanefis, Methods of Jurist

Giriş

Fıkhın usûlü (usûlü'l-fıkh), fıkhıktan sonra teşekkül etmiş bir ilimdir. Bunun sebepleri arasında sosyal hayat ve hukukla ilişkili bir ilim olarak toplumsal ihtiyaçların zorunlulukları nedeniyle fıkhın öncelik taşıması öne çıkmaktadır. İslam'ın ortaya çıktığı günden itibaren, sosyal hayatın düzenlenmesinde kendisine ihtiyaç duyulan fıkhın, fıkhın inşasını gerçekleştirecek

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, e-mail: aduman@inonu.edu.tr

kaynaklarıyla birlikte gelişim sürecine başlamıştır. Bu nedenle fıkıh üretmek için başvurulmuş temel kaynaklar ve bu kaynaklardan yararlanmada izlenecek yöntemleri araştıran ve pratikten ziyâde teoriye dayanan bir ilim olan fıkıh usûlü, her ne kadar bazı konulara ait sistemli olmayan usûle dair eserler yazılmış olsa da, fıkıhtan çok sonraları ortaya çıkmış ve sistemleşmiştir.

Hz. Muhammed (a.s.), Müslüman toplumunu idârî ve sosyal yönden düzenlerken, aynı zamanda onların fikhî ihtiyaçlarını da karşılamak görevini ifa etmekteydi. Bu görev fikhun, kaynaklarıyla birlikte inşası anlamına gelmekteydi. Yani Hz. Peygamber, hem kaynakları ortaya koymakta, hem de fikhî inşa etmekteydi.

Bu durum Hz. Muhammed (a.s.)'den sonra da bir müddet devam etti. Ancak fikhun nakle dayalı ana kaynakları olan Kitap ve Sünnet Hz. Peygamber döneminde oluşumunu tamamladı. Sahabe döneminde fikhun inşası için öncelikle ana kaynakların güvenilirliğinin sağlanması¹ ve ardından bu kaynakların yetersiz kaldığı durumlarda, ihtiyacı karşılayacak tali kaynakların oluşturulması işlemleri gerçekleştirildi.

Hz. Peygamber ve sahabe döneminde fikhun inşasında naklî ve aklî birçok kaynak oluşmuştur. Kitap, Sünnet, İcma, Kıyas -ki bu dördü sonraki dönemlerde üzerinde ittifak edilen deliller olacaktır- örf, maslahat, ıstıshab ve re'y (içtihat) bunlardan bazılarıdır. Doğal olarak bu kaynaklar sağlamlık, güvenilirlik ve güç açısından farklı mertebelerdedir. Bu sebeple fıkıh inşasında kaynaklardan yararlanırken belli yöntemlerin takip edilmesi zorunluluğu vardır. İşte usûlü'l-fikh ilminin ilk nüvesi burada bulunmaktadır.

Hicri ikinci yüzyılda sahabe ve tabiîn devri sona erdiğinde, müçtehit İmamlar devri denilen dönem başlamıştır. Müçtehit imamlar devrinin başlarında, ilk dönemlerdeki gibi karşılaşılan fikhî problemler çözülmeye devam etmiştir. Fakat bu devirde delillerden yararlanmada farklı yöntemler belirginleşmeye başlamıştır. Bir tarafta, merkezi Kufe olmak üzere Irak'ta, önderliğini İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin (h.150) yaptığı ve esasen Hz. Ömer, İbn Mes'ud ve Hz. Ali'den, İbrahim en-Nehai ve Hammad b. Ebi Süleyman kanalıyla gelen, hüküm istinbâtında, dolaşısıyla fıkıh inşasında aklî önceleme taraftarı bir grup, Ehl-i Re'y, teşekkül ederken; diğer tarafta İmam

¹ Ana kaynakların güvenilirliğinin sağlanması ifadesi ile kastımız, özellikle Kur'an'ın muhafaza altına alınması, yani cem'i ve mushafa yazılması ile sünnet denilen ve içerisine peygamberin söz, fiil ve takrirlerinin dahil edildiği ve Kur'an'ın tefsiri ve te'vilini de içeren malzemeleri de ihtiva eden kaynağın, hükümlerin çıkarılmasında kendisinden istifade edilebilmesi için çeşitli kriterlerinin belirlenmeye çalışılmasıdır. Sünnet konusunda özellikle ilk halifelerin titiz davranmaları, bir anlamda sünnet malzemesini nakledecek ve ondan istifade edecek kimselere, bu malzemeden yararlanırken dikkatli olmaları hususunda uyarı niteliğindedir. Hz. EbûBekir ve Hz. Ömer'in herhangi bir hadis nakledildiğinde raviden ikinci bir şahit istemeleri, Hz. Ömer'in hadis rivayetinin artırılmaması konusundaki tutumları, Hz. Ali, Hz. Aişe gibi sahabilerin, rivayetleri Kur'an ve peygamberin filii yaşantısının süzgecinden geçirerek kabul ya da reddetmeleri, sünnetin güvenilirliğinin sağlanmasına yönelik tedbirler olarak düşünülebilir.

Malik (sonraları İmam Şâfiî² ve Ahmed b. Hanbel) başta olmak üzere Medine'de yaşayan İbn Abbas ekolünü sürdüren hadisçi bir grup, Ehl-i Hadis, teşekkül etmiştir.³

Kûfe merkezli Irak ekolünün, aynı zamanda ehl-i re'y olarak da bilinmesine sebep olan temel özelliklerinin başında o gün için çözümü araştırılan meselelerin hükmü araştırılırken Kitap ve Sünnet'ten istinbât edilen bilginin, re'y ve içtihat yoluyla zenginleştirilmesi gelir. Kıyas ve diğer istidlal yöntemleri kullanılmak suretiyle akla daha fazla yol açılarak, hüküm üretme hususunda nâssların amaç, anlam ve tutarlılık açısından incelenmesi de bu ekolün ayırıcı niteliklerindedir. Ayrıca henüz vuku bulmamış hadiselerin hükmünün araştırılması gayretleri, Kûfe ekolünün mümeyyiz vasıflarındandır. Hicaz merkezli ehl-i hadis ise nâssların amaç, anlam ve tutarlılık açısından daha fazla, zâhirini esas alarak hüküm istinbâtına yönelmişlerdir.⁴

Bu dönem de usûlü'l-fıkh, tam olarak tedvin edilmiş değildir. İmam Şâfiî'nin *er-Risâle'si*⁵ ile birlikte, delillerden yararlanmada çeşitli yöntemler belli bir sistem çerçevesinde yazılmaya başlanmıştır. Müçtehit imamlar devrinin sonlarından itibaren (h. 4. Yüzyılın sonları ile h. 5. Yüzyılın başları) fıkh usûlü alanındaki eserler yaygınlaşmış ve fıkhla irtibatı bağlamında ona verilen değer yeterince vurgulanmıştır. İşte bu dönemde, başlıca iki usûl varlık kazanmıştır: Hanefîlerin kullandığı fukaha yöntemi (tarikatu'l-fukaha) ve çoğunluğun kullandığı mütekellimîn yöntemi (tarikatu'l-mütekellimîn).

² Hallaq, İmam Şâfiî'nin kıyası kabul etmesi sebebiyle re'yicilere, hadislere büyük değer vermesi sebebiyle de ehl-i hadise yaklaştığını, daha doğrusu ikisi arasında bir sentezin yolunu açtığını, bu sebeple de, *er-Risâle'sini* yazmasından yaklaşık iki yüz yıllık bir zaman geçinceye kadar ne re'yicilerin ne de hadisçilerin Şâfiî'yi benimsemediklerini söylemektedir. Bk. Wael B. Hallaq, "Was al-Shafii the Master Architect of Islamic Jurisprudence?", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 25, No. 4 (Nov., 1993), 600-601.

³ Mennan el-Kattân, Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis şeklinde iki ekolün teşekkül etme sebebi olarak sahabilerin farklı İslami bölgelere yayılması ve her bir sahabînin kendi bulunduğu bölgede kendi yöntemini yerleştirmesinden dolayı farklı fikhî anlayışların geliştiği kanaatindedir. Bk. Mennan el-Kattân, *Tarihü'l-Teşri'i'l-İslâmî (et-Teşri ve'l-Fıkh)*, *Mektebetü'l-Mearif*, Riyad 1996, 289.

⁴ el-Kattân, 291; Ali Bardakoglu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XIV, 12; M. Esad Kılıçer, "Ehl-i Re'y", *DİA*, X, 521-522; 16.1; H. Yunus Apaydın, "Kıyas", *DİA*, XXV, 530.

⁵ Her ne kadar, fıkh usûlünün ilk ortaya koyan ve usûl konusunda ilk telifatları yapanın Ebû Hanîfe'nin talebesi Ebû Yusuf olduğu konusunda çeşitli iddialar varsa da (bkz el-Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, tah. Beşşar Avvar, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, XVI.363; İbn Hallikan, *Veşeyâtu'l-A'yân*, tah. İhsan Abbas, Daru Sadr, Beyrut 1977, VI.382; İsmail Hakkı İzmîrli, *İlm-i Hilaf*, sad. Ali Duman, Malatya, 2001, 8; Abdülkerim Zeydan, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Müessesetü Kurtuba, Beyrut 1987, 16; Kasım Kufralı, "Ebû Yusuf", *İA*, IV.60), böyle bir eser (Seyyid Bey, İmam Ebû Yusuf'un fıkh usûlüyle ilgili eser yazmadığını ancak, ilk defa olarak derslerinde usûl kaideleri üzerinde durduğunu söylemektedir. Bk. Seyyid Bey, *el-Medhal*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1333, I.42) günümüze ulaşmamış olduğu için (bk. Muhammed Hamidullah, "İslam Hukuk Metodolojisi yahut Islamic Jurisprudence", çev. Fuat Sezgin, *İslam Hukuku Etüdleri Makaleler Külliyyatı*, Bir Yayıncılık, İstanbul 1984, 53; Abdulvahhab Hallaf, *İlmü Usûli'l-Fıkh*, Mektebetü'd-Davetü'l-İslamiyye, İskenderiyye, 2002, 17; Salim Ögüt, "Ebû Yusuf", *DİA*, X, 262) bu alanda yazılmış olan ve günümüze ulaşan ilk eser İmam Şâfiî'nin *er-Risâle'si* olarak görülmektedir. Esasen fıkh usûlü alanında ilk telifleri kimin yaptığına dair tartışmaların pratik bakımdan bir sonucu yoktur. Gerçek şudur ki İmam Şâfiî'nin *Risâle'si* ilk usûl kitabı olsa bile, İmam Şâfiî usûlü'l-fıkhun müessisi değildir. (İmam Şâfiî'nin İslam usûl konusunda kurucu olup olmadığı konusunda etraflı bir araştırma için bk. Hallaq, "Was al-Shafii the Master Architect of Islamic Jurisprudence?" 587-605). Zira Şâfiî'den çok önceleri de çeşitli usûl konularına dair eserler yazılmıştır.

Biz bu çalışmamızda mezhebin kurucusu olarak kabul edilen İmam Ebû Hanîfe'nin fıkıh inşasında kullandığı yöntemlerin, Fukaha yöntemi üzerindeki etkilerini tespit etmeyi amaçlamaktayız. Bu sebeple önce Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtında kullandığı metotları belirledikten sonra, Fukaha yöntemi üzerinde durarak, Ebû Hanîfe'nin yönteminin sonraki dönem Hanefî usûlcüleri üzerindeki tesirlerini belirleyeceğiz.

1. Ebû Hanîfe'nin Hüküm İstinbâtındaki Metodu

Ebû Hanîfe, usûl kurallarını belirli kitaplarda toplamamış olsa bile, hiç şüphesiz meselelerin çözümünde belli usûl kurallarını takip etmekteydi. Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtında takip ettiği usûl kurallarını çeşitli tabakat kitaplarında kendisine ait olduğu bildirilen sözlerinden ve çeşitli fer'î meselelerle ilgili vermiş olduğu hükümlerden öğrenmekteyiz.

Ebû Hanîfe: "Allah'ın kitabında olanı alırım. Onda bulamazsam, Resûlullah'ın sünnetinde olanı alırım. Eğer Allah'ın Kitabı ve Resulü'nün sünnetinde bulamazsam, Resûlullah'ın ashabının görüşlerinden dilediğimi alırım, dilediğimi terk ederim. Onların görüşlerinin dışına çıkıp, başkasına gitmem. Ama iş İbrahim, Şabi, İbn Sirin, el-Hasan, Ata, Said b. El-Müseyyeb ve bunlar gibilerinin görüşlerine gelince ki bunlar içtihat eden bir topluluk, onların içtihat ettikleri gibi ben de içtihat ederim"⁶ ve "Resûlullah'tan gelen başımız gözümüz üstüne, sahabeden geleni de tercih ederiz, bunların dışındakilere gelince, onlar ilim adamıysa biz de ilim adamıyız"⁷ şeklindeki ifadeleriyle, meselelerin çözümünde nasıl bir yöntem izlediğini beyan etmektedir. Ebû Hanîfe'nin usûlünü yansıması bakımından, Osman el-Betti'ye cevaben yazdığı risaledeki şu ifadeler de fikir verici niteliktedir: "Asıl olan, Kur'an-ı Kerim'in getirdiği ve Hz. Peygamber'in davet ettiği, - insanlar arasında tefrika ortaya çıktığı döneme kadar- Hz. Peygamber'in ashabının yapmakta devam ede geldikleri şeylerdir. Bundan başkası ile amel edenler bid'atçı ve kendiliklerinden (hüküm) ihdas edenlerdir"⁸ Ebû Yusuf: "Herhangi bir hadise meydana geldiğinde, "yanınızda bir eser⁹ var mı?" diye sordu. Bizim yanımızda veya kendi yanında bir eser bulunursa, onu alırdı. Kendisine birden fazla eser ulaşır ve bu rivayetler arasında farklılık bulunursa, sayısı çok olanı alırdı. Eğer eser yoksa kıyasa başvururdu. Kıyas fayda etmezse, istihsan yapardı"¹⁰ şeklindeki ifadeleriyle, Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtında kullandığı yöntemi ortaya koymaktadır. Ebû Hanîfe'nin yönte-

⁶ el-Bağdâdî, Tarihu Bağdad, XV.504.

⁷ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah. Şuayib el-Arnâvut, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut 1982, VI.401; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabi, *Menakibu'l-İmam Ebi Hanîfeve Sahibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. El-Hasan*, tah. Muhammed Zahid el-Kevseri-Ebu'l-Vefa el-Efgani, IV. Baskı, Beyrut 1419, 32-33.

⁸ Ebû Hanîfe, "Risaletü Ebi Hanîfe ila Osman el-Betti", *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yay., İstanbul 1992, 65.

⁹ Eser, hadis usûlü ilminde sahabeden nakledilen haberler için kullanılan bir tabirdir.

¹⁰ Muhammed b. Muhammed Şihab el-Bezzazi el-Kerferî, *Menakabu'l-İmami'l-A'zam*, Haydarabad, 1321, 170.

mini göstermesi bakımından Sehl b. Müzahim'in şu sözleri oldukça önemlidir: "Ebû Hanîfe'nin kelamı, güvenilir kişilerin rivayetlerini almak (ahzun bi's-sikât) ve kötü olandan sakınmaktır. İnsanların muamelelerinden doğru ve faydalı olan işlerini incelemek, bu işleri kıyasla değerlendirmek, eğer kıyas kötü olursa, istihsana yönelmek, istihsan da yürümezse, Müslümanların teamüllerine müracaat etmektir. Müslümanların üzerinde icma ettikleri maruf hadisi alır ve sonra onunla kıyas yapar, sonra istihsana müracaat eder, hangisi daha sağlamsa onunla amel ederdi".¹¹

Şu halde Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında deliller sıralaması: Kitap (Kur'an), sünnet, sahabenin icması, sahabe kavli, kıyas, istihsan ve örf şeklindedir.

Ebû Hanîfe, Kitap'ı (Kur'an) birinci delil olarak kabul etmektedir.¹² Diğer imamlardan farklı olarak, mütevatir olmayan kıraatleri de hüküm istinbatında delil olarak kullanmaktadır. Bu sebeple yemin kefaretinde İbn Mes'ud kıraatinde yer alan "peşi peşine" şeklindeki şaz kıraati delil almıştır.¹³

Ebû Hanîfe'nin neden şaz kıraati delil olarak kabul ettiği hususunda kendisinden herhangi bir nakil olmamakla birlikte Hanefî usûlcüler bu ziyâdenin, lafzı nesh olunmuş hükmü baki kalmış durumlardan olabileceği gibi, İbn Mes'ud'un kıraatindeki bu ziyâdenin o dönemde şöhret kazanmış, mustafaz (meşhur) bir rivayet durumunda olduğu¹⁴ ve bu ziyâdeyi ekleyen sahabenin bunu mushafına yazmaya itina etmesi, bunun Resulullah'tan işitilmiş olması ihtimalini güçlendirmekte olduğu için, bunun Resulullah'tan rivayet edilen bir haber konumunda olduğu¹⁵ gibi gerekçelerle temellendirilmeye çalışmışlardır.

Ebû Hanîfe'nin deliller hiyerarşisinde ikinci sırayı sünnet / hadis almaktadır. Onun hadis karşısındaki tutumu, yaşadığı dönemde kendisinin, vefatından sonra da mezhebinin çeşitli eleştirilerle karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Ebû Hanîfe, mütevatir hadisin hüküm istinbatında kaynak

¹¹ Muhammed Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe, Hayâtuhû, Asruhû, Ârauhû ve Fıkhuhû*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Beyrut 1947, 266; Ahmed Said Havva, *el-Medhal İla Mezhebi'l-İmam Ebi Hanîfete'n-Nu'mân*, Daru Endelusi'l-Hadra, Cidde, 2002, 118.

¹² el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdad*, XV.504; Kerderî, *Menakıb*, 170; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabi, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, tah. Şuayib el-Armavut, Müessesetü'r-Risâle, II. Baskı, Beyrut 1982, VI.401; Şemsüddin Muhammed b. Ahmed Osman ez-Zehabi, *Menakabu'l-İmam Ebi Hanîfeve Sahibeyhi Ebi Yusuf ve Muhammed b. El-Hasan*, tah. Muhammed Zahid el-Kevseri-Ebu'l-Vefa el-Efgani, IV. Baskı, Beyrut 1419, 32-33.

¹³ Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî, *el-Kitâbu'l-Asl*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut 1990, III.188.

¹⁴ İmam Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessas, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, tah. Ucayl Casim en-Nüsemi, *Vezeretu'l-Evkafl ve's-Şuûnu'l-İslamiyye*, ys, 1985, II.251-252; Cessas, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübî'l-Arabi, Beyrut 1986, II.461; Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsiketi, *Şerhu Hafızüddin en-Neseff*, tah. Alim Öğüt, ys., ts., 21-22. Cessas İbn Mes'ud kıraatinin Kufeliler nezdinde ahad haber gibi olmadığını, zira Kufelilerin İbn Mes'ud kıraatini, Zeyd b. Sabit kıraati gibi okuduklarını söylemektedir. Buradan hareketle İbn Mes'ud kıraatindeki fazlalığın, Kufeliler katında şöhret bulduğunu belirtmektedir. Bk. Cessas, *el-Fusûl*, I.198-199.

¹⁵ EbûBekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsi, *Usûlu's-Serahsi*, Eda Neşriyat, İstanbul 1990, I.281.

olduğunu kabul ederken; mütevâtir olmayan hadislerle amel etme konusunda diğer imamlardan farklı bir tutum sergilemektedir.

Ebû Hanîfe, mütevâtir olmayan hadisleri meşhur ve ahad olarak ikiye ayırmakta ve hadislere olabildiğince sıkı kıstaslar çerçevesinde yaklaşmaktadır.¹⁶ Bu kıstaslardan önde geleni ise hadislerin sadece sened yönünden değil, aynı zamanda metin yönünden de tenkit edilmesidir. Ebû Hanîfe hadisleri öncelikle Kur'an'a arz etme ilkesini dikkate almaktadır. Onun bu hususta İbn Mes'ud'un yolunu takip ettiği söylenebilir. İbn Mes'ud: "Bir hadis rivayet ettiğinizde, Allah'ın kitabından onu doğrulayan bir delil getirin" der. Cessas, İbn Mes'ud'un bu sözünün "Kur'an'ın zâhirine ve sabit sünnetin hükmüne aykırı bir haber varid olursa, hamli mümkün olursa, onun doğru bir manaya hamledilmesine, Kur'an ve sabit sünnetin hükmüne aykırı olarak kullanıl-mamasına delâlet ettiğini" söylemektedir.¹⁷

Ebû Hanîfe'ye göre hiçbir hadis Allah'ın Kitabına aykırı bir hüküm getiremez ve meşhur sünnetle de çelişemez.¹⁸ Ebû Hanîfe ilke olarak hiçbir hadisin Kur'an'a aykırı olamayacağı hususunda kesin bir inanca sahiptir. Ayrıca ona göre bir ahad haber, meşhur sünnete de aykırı olamaz. Eğer böyle bir haber varid olmuşsa, Ebû Hanîfe o haberle amel etmemiştir. Ona göre bu tür haberler şazdır.¹⁹ Kitaba aykırı olduğu gerekçesiyle Ebû Hanîfe "Hz. Peygamber bir şahit ve yemin ile hükmetti"²⁰ hadisini reddetmiştir. Çünkü hadis "*Ey İman edenler! Belirli bir süreye kadar borçlandığınız zaman onu yazın. Bir katip onu aranızda adilce yazsın... erkeklerinizden iki şahit gösterin. Eğer iki erkek bulamazsanız, şahitliklerine rıza göstereceğiniz bir erkek ve iki kadın şahit gösterin...*"²¹ ayetine aykırıdır. Bu hadis ahad haber olmasına rağmen, nass üzerine ziyâde getirmektedir ki bu durumda

¹⁶ Ebû Hanîfe'nin ve Hanefilerin hadislere getirdiği kıstaslar manevî inkıta başlığı altında değerlendirilmektedir. Manevî inkıta ahad haberin kendisinden daha kuvvetli bir delile aykırılığı yada rivayette bulunan kişinin taşıdığı bir takım eksiklikler sebebiyle gerçekleşmektedir. Hanefiler genel olarak eğer bir haber Kur'an ve meşhur sünnete aykırı ise ya da toplumu ilgilendiren genel bir konuyla (umumu'l-belva) ilgili ise veya ravinin rivayetine aykırı hareket ettiği bir konuyla ilgili ise manevî olarak hadiste inkıta olduğuna hükmederler. Geniş bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Hanefî Hukukçuların Hadis Karşısındaki Tavırlarının-Bir Göstergesi Olarak Manevî İnkıta Anlayışı", *EÜİFD*, S. 8, Kayseri, 1992, 159-193; İsmail Hakkı Ünâl, *İmam Ebû Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara 1994, 83-117.

¹⁷ Cessas, el-Fusûl, I.207.

¹⁸ Bu hususta Ebû Hanîfe şöyle demektedir: "Eğer Hz. Peygamber (SAS), Kur'an'a muhalefet etse ve Allah için hak olmayan şeyleri kendiliğinden uydursa idi, Allah onun kudret ve kuvvetini alır, kalp damarını koparırdı. Nitekim bu husus Kur'an'da şöyle belirtilir: "Eğer peygamber söylemediklerimizi bize karşı, kendiliğinden uydurmuş olsa idi, elbette onu kuvvetle yakalar, sonra da kalp damarını koparırverirdik. Sizin hiç biriniz de buna mani olamazdı!" (El-Hakka, 45/47). Allah'ın peygamberi, Allah'ın kitabına muhalefet etmez. Allah'ın kitabına muhalefet eden kimse de Allah'ın peygamberi olamaz". Bk. Ebû Hanîfe, *el-Alim ve'l-Müteallim, İmam-ı Azamın Beş Eseri*, çev. Mustafa Öz, MÜİF yay., İstanbul 1992, 24

¹⁹ Cessas, el-Fusûl, I.200-207; Ebû Zehrê, Ebû Hanîfe, 303.

²⁰ Müslim b. El-Haccac, *el-Cami'ü's-Sahih*, Çağrı yay., İstanbul 1992, Akdiye, babu el-yemini ale'l-müddea aleyh, V.128.

²¹ Bakara, 2/282.

nesh söz konusu olmaktadır. Hâlbuki ahad haber Kur'an'ı nesh edemez.²² Bu hadis aynı zamanda "Delil ikame etmek davacıya, yemin davalıyadır" meşhur hadisine de aykırıdır.²³

Ebû Hanîfe, "Hangi kadın velisinin izni olmaksızın kendisini nikâhlarsa, nikâhı batıldır, batıldır, batıldır"²⁴ hadisi, "...Boşadığınız kadınların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın..."²⁵ ve "sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendiliklerinden dört ay on gün beklerler. İddetlerini bitirdikleri zaman, kendileri hakkında iyilikle yaptıkları işler hususunda size bir sorumluluk / günah yoktur..."²⁶ ayetlerine aykırı olduğu için, onunla da amel etmemiştir.²⁷ Ayrıca bu hadis Hz. Ömer, Hz. Ali, ibn Ömer gibi fakih sahabîlerin uygulamalarına ve dolayısıyla meşhur sünnete de aykırıdır.²⁸ Yine Ebû Hanîfe, Kur'an'ın zâhirine aykırı olduğu için musarrat²⁹ hadisiyle de amel etmemiştir.³⁰

Ebû Hanîfe, nass üzerine ziyâde getiren ahad haberlerle de amel etmemiştir. Çünkü ona göre ahad haberle ve kıyasla Kur'an'ın amm (genel) nassının tahsisi mümkün değildir. Dolayısıyla bir ahad haber nassı tahsis veya nesh ediyor ve nass üzerine fazladan bir hüküm getiriyorsa bununla amel edilemez. Bu sebeple Ebû Hanîfe namazlarda kıraatte Fatiha okunmasına ilişkin haberi³¹, "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun"³² ayetine ziyâde bir hüküm getirdiği için kabul etmemiştir. Ona göre rükünler kesin nassla sabit olur, ahad haber ise amel değil bilgi gerektirir. Dolayısıyla ahad haberle amm bir lafzın ibtidaen tahsisi caiz değildir. Bu sebeple namazlarda Fatiha okunmasına ilişkin ahad haber, Fatiha'nın namazlarda farz değil, vacip olduğuna delâlet eder³³. Bunun gibi namazda tadil-i erkanın gerektiğine dair haberleri³⁴ de nass üzerine ziyâde getirdiği için kabul etmemiştir. Zira namazlarda ruku ve secdelere dair emirler Kur'an ile sabittir³⁵. Aynı şe-

²² Pezdevi, *Usûl*, III.11, (Abdülaziz el-Buhari'nin, *Kesfu'l-Esrar an Usûli Fahri'l-İslam Pezdevi*, Dersaadet, 1308 içinde); Serahsi, *Usûl*, II.365-366.

²³ Nizamüddin eş-Şâfi, *Usûlü's-Şâfi*, tah. Muhammed Ekrem en-Nedvi, Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 2000, 205-206; Serahsi, *Usûl*, II.366; el-Ahsiketî, 603-604.

²⁴ Tirmizi, *Sünen*, tah. Ahmed Muhammed Şakir, matabbatu Mustafa el-Halebi, ys, 1978, "Nikâh", 14, 1102. Hadis, III.398-399.

²⁵ Bakara, 2/232.

²⁶ Bakara, 2/234.

²⁷ eş-Şâfi, 203-204; Serahsi, *el-Mebsût*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989, V.11-15.

²⁸ Serahsi, *el-Mebsût*, V.12.

²⁹ EbûHureyred'den rivayet edilen Musarrat hadisi şöyledir: "Resulullah buyurdu ki: Her kim musarrat yoluyla (sütlü gösterilmek için sağılmamış) bir koyun satın alır, sütlünü sağdığıında durumu fark edince isterse druruma razı olup hayvanı elinde tutar, istemezse hayvanı satıcıya iade eder ve bir sa' hurma verir". Müslim, *Kitâbu'l-Buyu*, babu hükmü bey'i'l-musarrat, V.6

³⁰ Cessas, *el-Fusûl*, I.203-204; Pezdevi, III. 12.

³¹ Müslim, "Salât", babu vucubi kıraati'l-fatiha fi kulli rekatın, II.8.

³² Müzemmil, 73/20.

³³ Serahsi, *Usûl*, I.112-113, 133; EbûBekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl es-Serahsi, *el-Mebsut*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1989, I.19.

³⁴ Müslim, "Salât", babu itidali erkani's-alat, II.44.

³⁵ Serahsi, *Usûl*, I.74.

kilde “*Üzerine Allah’ın adı anılmayan (hayvanların etinden) yemeyin*”³⁶ ayetindeki hüküm amm’dır, dolayısıyla Allah’ın isminin anılması unutulmuş hayvanları da kapsar, besmeleyi unutanın kestiğinin yeneceğine dair hadis ahaddır. Dolayısıyla bu ahad haberle bu amm hükmün tahsisi mümkün değildir diye düşünen Ebû Hanîfe, bu konuyla ilgili ahad haberlerle de amel etmemiştir.³⁷

Ebû Hanîfe’nin ahad haberle amelde aradığı kriterlerden biri de ravinin rivayeti hilafına amel etmemesi veya fetva vermemesidir. Bu durumda da Ebû Hanîfe hadisle amel etmemeyi tercih eder. Nitekim Ebû Hanîfe’nin, yukarıda geçen veli izinsiz nikâhla ilgili hadisle amel etmeme sebeplerinden biri de hadisin ravisi olan Hz. Aişe’nin, hadise aykırı olarak yeğenini evlendirmesi ve Zührî’den gelen rivayeti ise Zührî’nin inkar ederek, hilafına fetva vermesidir.³⁸

Ebû Hanîfe’nin ahad haberle amel hususunda aradığı kriterlerden biri de haberin, toplumun genelini ilgilendiren hususlar (umumu’l-belva) ile ilgili olmamasıdır. Zira, halkın genelini ilgilendiren hususlarda haberin mütevatir, en azından meşhur olması gerekir. Eğer bir haber, halkın genelini ilgilendiren hususlarda ahad yolla geliyorsa, muhtemelen mensuttur yada ravi sebebiyle hadiste bir noksanlık vardır. Bu sebeple Ebû Hanîfecinsel organa dokunmakla abdestin bozulacağı hadisiyle³⁹ amel etmemiştir. Çünkü bu hadis abdest gibi her Müslüman’ın mutlaka bilgisi olması gereken bir hususta varid olmuştur. Dolayısıyla bu konuyla ilgili bir haberin ahad yolla gelmemesi gerekir. Üstelik bu haberin aksine konuyla ilgili birçok rivayet de mevcuttur. Dolayısıyla Ebû Hanîfe bu hadisle amel etmemiştir⁴⁰. Ebû Hanîfe’nin umumu’l-belva’ya aykırı bularak amel etmediği hadislerden biri de istiska (yağmur duası) da peygamberin namaz kıldığına dair hadistir. Ona göre bu hadis şazdır. Zira yağmur duası toplum tarafından yapıla gelen bir ameldir ve peygamberimiz yağmur duasında, sadece dua edip hutbe okumuştur.⁴¹

Ebû Hanîfe’nin ahad hadisi kabul şartlarından bir başkası da, eğer rivayet edilen haber bir başka habere veya kıyasa aykırı ise ravinin fıkıh bilgisiyle muttasıf olmasıdır⁴². Bu konuda genel olarak Ebû Hureyre’den rivayet edi-

³⁶ En’am, 6/121.

³⁷ Serahsi, *Usûl*, 133-134.

³⁸ Serahsi, *el-Mebsut*, V.12.

³⁹ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, İmam Muhammed rivayeti, tah. Abdülvehhab Abdüllatif, Kahire 1987, 25.

⁴⁰ İmam Muhammed, *Kitâbu’l-Asar*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1993, I.35-38; Serahsi, *el-Mebsut*, I.66-67; Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsiketi, *Şerhu Hafızüddin en-Neseî li-Kitabi’l-Müntehâb fi Usûli’l-Mezheb*, tah. Salim Ögüt, ys, ts., 602-603. Pezdevî cinsel organa dokunmakla abdestin bozulacağına dair haberin Kur’an’daki “Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah çok temizlenenleri sever” (Tevbe, 9/108) ayetine aykırı olduğu ve ahad haber olduğu için nass üzerine ziyâde getirmesi gerekçesiyle reddedildiği konusuna örnek olarak vermektedir. Bk. Pezdevî, III.11.

⁴¹ Şeybani, *el-Asl*, I.398-399; Serahsi, *el-Mebsut*, II.76.

⁴² Şâfi, 205-208; Ebû Zeyd ed-Debûsi, *Takvimü’l-Edille fi Usûli’l-Fıkıh*, tah. Halil Muhyiddin, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2001, 180; Serahsi, *usûl*, I.338-339; Yunus Apaydın, “Haber-i vahid”, *DİA*, XIV, 362.

len musarrat hadisi⁴³ örnek verilmektedir. Hadis, sıhhat şartları bakımından sağlam bir senedle rivayet edilmiş olsa bile, içerdiği hüküm dolayısıyla kıyasa aykırı düşmektedir. Bu nedenle Ebû Hanîfe, hadisin ravisini fıkıh ilmine uzak bir kimse olarak değerlendirdiği için bu hadisle amel etmemiştir.⁴⁴

Öte yandan Ebû Hanîfe'nin ahad haberi kıyasa tercih ettiği konular da pek çoktur. Mesela ramazanda unutarak yiyen kimsenin orucu kıyasa göre bozulması gerekirken, Ebû Hanîfe bu konudaki ahad hadise dayanarak, orucun bozulmayacağına hükmetmiştir.⁴⁵ Namazdayken kahkaha atanın abdestinin bozulması hadisi, kıyasa aykırı olmakla birlikte, Ebû Hanîfebu hadisle amel etmiştir. Dolayısıyla ahad haberi hem kendi re'ine hem de kıyasa aykırı bile olsa tercih etmektedir.⁴⁶ Sonraki dönem Hanefi usûlcüler tarafından Ebû Hanîfe'nin takip ettiği kabul edilen bu ilkenin aksini gösterecek pek çok örnek bulmak mümkündür. Bu sebeple bu ilkenin ahad haberle amel konusunda Ebû Hanîfe'nin daima göz önünde bulundurduğu bir kural olduğunu söylemek zor görünmektedir.⁴⁷

Bu tür hadisleri reddetmesi sebebiyle kendisine yapılan eleştirilere Ebû Hanîfeşöyle cevap vermektedir: "Kur'an-ı Kerîm'in hilafına, Hz. Peygamberden hadis nakleden herhangi bir kimseyi reddetmek, Hz. Peygamber'i reddetmek veya tekzip etmek demek değildir. Bilakis, Hz. Peygamber adına bâtili rivayet eden kimseyi reddetmek demektir."⁴⁸

Ebû Hanîfe'nin "Bir kimsenin işittiği gündün rivayet ettiği güne kadar ezberinde olmayan bir hadisi rivayet etmesi uygun olmaz"⁴⁹ sözü, hadis kabul şartlarının, diğer imamlara nazaran daha çetin olduğunu, bu sebeple de hadisleri alma konusunda titiz davrandığını göstermektedir. Ebû Hanîfe, bu titizliği sebebiyle az sayıda hadisle amel ettiği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır.⁵⁰

Ahad haberleri kabulde Ebû Hanîfe'nin kıstası Kitaba, maruf sünnete, dinin temel esaslarına aykırı olmamaktır. Bu şartlara uyduktan sonra mürsel hadisleri bile almakta tereddüt etmemiştir.⁵¹

⁴³ Müslim, *Kitâbu'l-Buyu*, babu hükmü bey'i'l-musarrat, V.6.

⁴⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, XIII.40.

⁴⁵ Eş-Şeybani, *el-Asl*, II.173; Şirazi, *et-Tabsira*, 318

⁴⁶ Şâşi, 199.

⁴⁷ Geniş bilgi için bk. Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 308; Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", 10,136.

⁴⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, 25.

⁴⁹ Muhyiddin b. Ebi Muhammed Ebi'l-Vefa el-Kureşi, *el-Cevâhiru'l-Muziyye fî Tabakati'l-Hanefiyye*, tah. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, Daru'l-İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, II. Baskı, Riyad 1993, I.61.

⁵⁰ Bağdâdî, XV.543 vd.; Ebû Abdillâh İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *Kitâbu't-Tarihî'l-Kebir*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts., VIII.81; Abdullah b. Müslî b. Kuteybe ed-Dineveri, *Te'vilü Muhtelifü'l-Hadis*, tah. Muhammed Abdurrahim, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, 56-59; es-Seyyid Ebu'l-Meâfi en-Nuri vd diğerleri, *el-Câmi fî'l-Cerh ve'l-Ta'dil*, Alemu'l-Kütüb, Beyrut, 1992, III.209-219.

⁵¹ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 321; Muhammed Zahid el-Kevseri, *Hanefî Fıkıhının Esasları*, çev. Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu, Ankara 1982, 36.

Ahad haberlerle amel konusunda göz ardı edilmemesi gereken bir husus da, Ebû Hanîfe'nin meydana gelen hadiselerle ilgili bütün hadislerin muttali olmaması ihtimalidir. Dolayısıyla kimi durumlarda Ebû Hanîfe'nin, ahad haberleri terk ederek diğer delillere yönelmesi, o konuyla ilgili haberin ona ulaşmamış olması sebebiyledir.⁵²

Eğer Ebû Hanîfe bir hadisle amel etmemişse o haber: ya Ebû Hanîfe'nin sıhhat şartlarına uygun değildir, ya muhkem şer'î bir kurala aykırıdır, ya da Ebû Hanîfe'nin kitap ve sünnetten dayanağı olan bir asla aykırıdır,⁵³ ya da Ebû Hanîfe'ye ulaşmamıştır. Bunun dışında kalan durumlarda ise Ebû Hanîfe ahad ve mürsel hadisleri bile kıyas ve kendi re'yine tercih etmektedir.

Ebû Hanîfe'nin Kitap ve Sünnet'ten sonra hüküm istinbâtında müracaat ettiği üçüncü kaynak sahabe kavlidir. Ebû Hanîfe sahabe kavlini sahabenin icma ettiği görüşler ve sahabenin ihtilaf ettiği görüşler olarak iki kategoride değerlendirir. Eğer sahabeden nakl edilen bir görüş üzerinde ihtilaf yoksa kıyasa aykırı bile olsa sahabe kavlini tercih eder. Eğer sahabe ihtilaf etmişse, onların görüşlerinden fert ve toplum için en faydalı gördüğünü esas alır. Üçüncü bir görüş ileri sürmekten kaçınır. Cassas, Ebu'l-Hasan el-Kerhî'den Ebû Hanîfe'nin: "Eğer sahabe bir konu üzerinde fikir birliği etmişlerse, onlara teslim oluruz, eğer tabiîn bir konu üzerinde fikir birliği etmişlerse, onlarla tartışırız"⁵⁴ dediğini nakletmektedir. Mesela mazmaza ve istinşak'ın kıyasa göre hem abdestte hem de gusülde sünnet olması gerekirken, İbn Abbas'tan gelen: "Cenabetten gusl eden bir adam mazmaza ve istinşakı unutursa, iade eder"⁵⁵ eserine binaen Ebû Hanîfe, mazmaza ve istinşakın gusülde farz olduğuna hükmetmiştir.⁵⁶ Bunun gibi bir yaranın başında çıkan kan akmasa bile kıyasa göre teharete zarar vermesi gerekirken, İbn Abbas'tan gelen bir habere istinaden kıyası terk etmiştir.⁵⁷ Selem'in cevazı için re'sülmalın ilamı kıyasa göre şartken, İbn Ömer'den nakledilen bir habere istinaden aksine hükmetmiştir.⁵⁸

Sahabe kavlini tercih etmek konusunda Ebû Hanîfe'den tutumunun böyle olduğu nakledilmiş olmakla birlikte, onun bazı konularda sahabe kavline aykırı hükümler verdiği de görülmektedir. Mesela Hz. Ali'den nakdedilen bir habere göre ecir-i müşterek, yanında zayı malı tazmin etmesi gerekirken, Ebû Hanîfe kıyasa istinaden bunun aksine fetva vermiştir.⁵⁹ Aynı şekilde İbn Mes'ud ve Cabir b. Abdillah'tan nakledilen bir habere göre hamilenin üç

⁵² Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 270; Uzunpostalcı, 10.135.

⁵³ Havva, 195.

⁵⁴ el-Cessas, *el-Fusûl*, III.361; Debûsî, 256; Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, Eda Neşriyat, İstanbul 1990, II.114.

⁵⁵ Ebû Hanîfe, *Müsned*, 200.

⁵⁶ Geniş bilgi için bk. İmam Muhammed, *el-Asl*, I.59-60; Serahsî, *Usûl*, I.105-106.

⁵⁷ Serahsî, *Usûl*, II.106.

⁵⁸ Debûsî, 256; Serahsî, *Usûl*, II.106.

⁵⁹ Debûsî, 256; Serahsî, *Usûl*, II.106.

talakla boşanması caiz olmamasına rağmen, Ebû Hanîfebuna cevaz vermiştir.⁶⁰ Hz. Ali'den nakledilen bir esere göre teyemmüm yapmış bir kimsenin, abdestli olan şahıslardan oluşan cemaate namaz kıldırması caiz değilken, Ebû Hanîfebunu caiz görmüştür.⁶¹

Ebû Hanîfe'nin sahabe kavli karşısındaki bu farklı tutumu bir çelişki olarak algılanabilirse de, esasen onun nasları ta'lilde takip ettiği genel ilkeler göz önüne alındığında, sahabe kavli konusunda da bu ilkeleri izlediğini göstermektedir. Yani Ebû Hanîfebu konuda da Kitap ve Sünnet'in ruhuna en uygun olan görüşü tercih etmeyi ilke edinmektedir.⁶² Ebû Hanîfe, kıyas ile bilinebilecek meselelerde sahabe kavlini almanın vücup değil, cevaz ifade ettiği, ancak kıyas ile bilinemeyecek konularda sahabe kavlinin kıyasın önüne alınması gerektiği fikrindedir.⁶³

Kitap, Sünnet ve sahabe kavli bulunmayan hadiselerde Ebû Hanîfe, kıyas uygulanabilen bir durum vaki ise kıyasla amel etmiş, kıyas geçerli olmazsa istihsan yapmış, istihsanın geçerli olmadığı durumlarda halkın genel uygulamalarını, yani teamülü ve örfü dikkate almıştır. Halkın genel kabul gösterip üzerinde ittifak ettiği şeylere de itibar eden Ebû Hanîfe'nin icma'ı delil olarak benimsediği kabul edilebilir.⁶⁴

Ebû Hanîfe'nin gerek Kur'an'ın bütünlüğü, gerek hadislerin Kur'an karşısındaki ile rivayet ve metin açısından durumları karşısında sergilediği tutum, onun hüküm istinbatında nassların maksatlarına ve ruhlarına uygun hareket etmeye öncelik verdiğini yansıtmaktadır. Bu sebeple o, nasslardan elde ettiği bir takım genel ilkeleri (kıyasü'l-usûl) içtihat metodunda daima göz önünde tutmuştur. Buradan hareketle Ebû Hanîfe'nin dini, kendi içerisinde tutarlılığı olan bir kurallar sistemi olarak düşündüğü söylenebilir. Dolayısıyla ona göre bir kişi, dinin bu sistem içerisinde kalmak kaydıyla, akıl yürüterek Şari'in nasslarla kastettiği anlamlara ulaşabilir ve bu kurallarla ulaştığı manaları zamanın, mekanın şart ve ihtiyaçlarına uygun olarak genişletebilir.⁶⁵ Nitekim bir şahsın "siz neden meseleleri kıyasla halletmeye çalışıyorsunuz? İlk defa kıyas yapan şeytandır" şeklindeki eleştirisine Ebû Hanîfe'nin: "Biz bir meseleyi, Kitap, Sünnet ve ümmetin ittifakındaki asıllarından olan bir asla ulaşabilmek için diğer bir meseleye kıyas ediyoruz"⁶⁶ şeklindeki cevabı, onun

⁶⁰ Debûsî, 256; Serahsî, *Usûl*, II.106.

⁶¹ Şeybani, *el-Asl*, I.130.

⁶² Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 265.

⁶³ H. Yunus Apaydın, "Sahabi Sözü'nün Hukuki Değeri", *EÜİFD*, S.4, Kayseri, 1990, 330.

⁶⁴ Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 265.

⁶⁵ Şükrü Özen, "Ebû Hanîfe'nin Usûl ve Furû Anlayışının Kelâmî Temelleri", İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe ve Düşünce Sistemi, (Sempozyum, Tebliğ ve Müzakereler), Ed. İbrahim Hatipoğlu, Ekim 2003, Mudanya, Bursa, Kurav yay., Bursa, 2005, 119.

⁶⁶ Kerderî, *Menakıb*, 162; EbûNuaym el-İsbahani, *Müsnedü'l-İmam Ebî Hanîfe*, tah. Muhammed el-Faryâbî, Mektebetü'l-Kevser, Riyad 1994, 66; Havva, 118.

kıyası sıradan bir faaliyet olarak değil, aksine dinin asıllarına ulaşma ve onları kavramada bir vasıta olarak değerlendirdiğine delâlet etmektedir. Ebû Hanîfe'nin kıyası belli bir sisteme ve kurala bağlayan ilk müçtehit olarak kabul edilmesi de,⁶⁷ onun nazarında kıyasın konumunun sıradan bir faaliyet olmadığının göstergelerindedir.

Ebû Hanîfe'nin yöntemi, onun meseleci (kazuistik) bir biçimde problemlere yaklaştığını göstermektedir. Kazuistik metodun genel özelliği ise, bir meselenin hükmünün istinbâtında sadece hükmü aranılan meselenin değil, onunla ilişkili ileride ortaya çıkabilecek bütün konuların da çözümüne ulaşmaktır. Bu sebeple bu yöntemde bütün ihtimaller ve ayrıntılar dikkate alınmak durumundadır. Böylece bir anlamda, ne tür meseleler karşısında nasıl hareket edileceğinin teorisi oluşturulmuş olmaktadır. Bu yöntemin seçilmesi, aynı zamanda hukuku uygulama konumunda olan idarecilere karşı güvensizliği de içinde barındırır. Ebû Hanîfe'nin böyle bir yöntem izlemesinde, içinde yaşadığı dönemin içtimai, siyasî, iktisadi şartlarına ve bunlarla ilgili pozitif hukuku uygulamakla yükümlü idarecilere güvensizliğinin yatmakta olduğu düşünülebilir.⁶⁸

Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbâtında müracaat ettiği deliller ve bu delillerin hiyerarşisi, onun kullandığı usûlün titizliğini göstermektedir. Nitekim ortaya çıkan meselelerin hükümlerinin tespitinde, etrafından oluşturduğu bir nevi içtihat komisyonuyla⁶⁹ o, sadece hükümleri tespit etmekle kalmayarak, bu hükümlerden oluşan bir fıkah koleksiyonunu kendisinden sonraki nesillere aktarmayı da başarmıştır. Ebû Hanîfe'nin önderliğinde gelişen bu fıkah inşası hareketi, başta öğrencileri Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, İsa b. Eban, Züfer b. Hüzeyl olmak üzere pek çok fakih üzerinde etkili olmuştur. Onun bu etkisi sebebiyle Hanefi fakihleri ilk dönemden itibaren, hüküm istinbâtında hocalarının görüşlerini incelemeyi öne almayı tercih etmişlerdir. Eğer Ebû Hanîfe'nin ortaya koyduğu çözüm önerileri içerisinde aradıklarını bulamazlarsa, onun yöntemini kullanarak meseleleri hükme bağlamaya çalışmışlardır. Bu şekilde ortaya Hanefi fıkah külliyyatı denilebilecek eserler koymuşlardır. Özellikle fıkah usûlü yazmanın yaygınlaştığı sonraki dönemlerde ilk dönem Hanefi imamlarının ortaya koyduğu bu külliyyat yol gösterici olmuştur.

2. Fukaha (Hanefi) Metodu

Fıkah usûlü yazımında iki yöntem geçerlilik kazanmıştır: Hanefilerin fukaha usûlü ile mütekellimîn usûlü. Mütekellimîn usûlünde, herhangi bir

⁶⁷ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanîfe", *DİA*, X, 135.

⁶⁸ Mehmet Nuri Güler, "Ebû Hanîfe'nin Hukuk Anlayışının Batılı (Avrupa) Hukuk Ekolleri Arasındaki Yeri -Çözümsel Karşılaştırmalı Hukuk Araştırması-", *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, Ebû Hanîfe Özel Sayısı, 2002, C. 15, S.1-2, 110.

⁶⁹ Muhammed Hamidullah, "Ebû Hanîfe'nin İslam Hukukunu Tedvin İçin Kurduğu Akademisi", çev. Kemal Kuşçu, *İslam Hukuku Etüdleri (Makaleler Külliyyatı)*, İstanbul 1984, 177-194.

mezhep taassubu göstermeksizin ve fer'i meseleler dikkate alınmaksızın delillerle desteklenen usûl kuralları belirlenir. Bu sebeple mütekellimîn yöntemi pratikten daha çok, teorik ve nazari bir usûldür.⁷⁰ Ayrıca bu yöntemde, kelim ile meşgul olan Mutezile'nin felsefi ve kelami tartışmaları fıkıh usûlüne dahil etmelerinin bir sonucu olarak, kelamcıların aklî istidlalleri de kullanılmaktadır.⁷¹

Her ne kadar mütekellimîn metodu ile Şâfiî metodunun aynı olduğunu iddia edilse de,⁷² Şâfiî yöntemi ile Mütekellimîn yöntemi arasında göz ardı edilemeyecek derecede büyük farklılıklar vardır. İmam Şâfiî er-Risale'sinde, mütekellimin yöntemini kullanan usûlcülerin aksine, ne teolojik ne de hukuk felsefesine ilişkin konulara temas etmiştir. O, din hususunda aklı öne çıkararak Mutezile gibi kelim okullarına karşı, nassı vurgulayan ve hadisi yükseltmeyi hedefleyen bir bilim ortaya koymaya çalışmıştır.⁷³ Mütekellimin yönteminin Şâfiî yöntemi olarak isimlendirilmesinin yanlışlığına işaret eden George Makdisi, Şâfiî'nin er-Risale'de ortaya koymaya çalıştığı usûlün, zamanla mutezile usûlcülerinin kelami konuları usûl ilmine dahil etmeleri neticesinde, değişime uğradığını söylemektedir.⁷⁴ Mutezile usûlcülerinin, felsefi ve kelami tartışmaları fıkıh usûlüne dahil etmelerinin, çağdaşları olan Hanefîlerin dışındaki mezhep usûlcüleri tarafından benimsenerek, artık usûl yazımında geçerli yöntem olduğu görülmektedir. Üstelik Mihne olayının ardından siyasal otoritesini yitiren akılcı Mutezile, geri adım atmak zorunda kalmış ve hukukun kaynağı olarak Kur'an'ın göz ardı edilmemesi gerektiği düşüncesini kabullenmiştir.⁷⁵ Akılcı mutezile'nin hadisçilere bu yakınlaşması nedeniyle, Mütekellimin denilen, Mutezile usûlcülerinin öncülüğünü yaptığı ve Şâfiî usûlcüleri de dahil olmak üzere cumhurun kullanmayı tercih ettikleri yöntemin geçerlilik kazanmış olduğu söylenebilir. Yani Mütekellimin yöntemi Şâfiî yöntemi değildir. Bilakis sonraki dönem Şâfiî usûlcüleri mütekellimin yöntemini kullanarak usûl yazmışlardır.

Fukaha usûlü denilen Hanefî yönteminde ise mezhep imamlarından nakledilen fer'î meselelerden hareketle usûl kurallarının tespit edilmesine çalışılır. Bu yöntemde asıl olan mezhep imamlarının, fer'î meselelerde

⁷⁰ Zeydan, el-Vecîz, 17; Muhammed Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Fecrf yay., 4. Baskı, Ankara 1986, 24-25; Vehbe Zuhayli, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1999, 18.

⁷¹ Seyyid Bey, el-Medhal, 49; Hallaq, "Was al-Shafii the Master Architect of Islamic Jurisprudence?", 598; Yüksel Macit, "Mutezile'nin Fıkıh Usûlündeki Yeri ve Etkisi", *Marife*, Mu'tezile Özel Sayısı, Yıl: 3, S.3, (2003), 78.

⁷² Seyyid Bey, 50; Zeydan, el-Vecîz, 17; Muhammed Ebû Zehre, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener, Fecrf yay., 4. Baskı, Ankara 1986, 24-25; Vehbe Zuhayli, *el-Vecîz fi Usûli'l-Fıkh*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1999, 18; Havva, 119.

⁷³ George Makdisi, "The Juridical Theology Of Shafi'i Origins And Significance Of Usûl Al-Fıqh", *Studia Islamica*, No. 59. (1984), 12.

⁷⁴ Makdisi, "The Juridical Theology Of Shafi'i...", 16-17

⁷⁵ Hallaq, "Was al-Shafii the Master Architect of Islamic Jurisprudence?", 598.

vermiş oldukları fetvalar ve görüşlerdir. Hanefî usûlü fer'î meselelerle iç içe olduğu için, pratik bakımdan fıkha daha uygun bir yöntemdir. Zira bu yöntemde ortaya konulan usûl kurallarının açıklanmasında pek çok örnekler verilerek konular izah edilir.⁷⁶

Şah Veliyyullah Dehlevî Fukaha yöntemini şu şekilde özetlemektedir: “Ehl-i re'y, fıkhi, tahrir esasına göre genişlettiler. Bu esas şu şekilde tatbik edildi: Her bir alim tâbi olduğu üstadlarının lisanı durumunda olan, o topluluğun ictihadlarını en iyi bilen ve tercih hususunda en doğru görüş sahibi olan bir alimin bir kitabını ezberler. Herhangi bir meseledeki hükümün durumunu düşünür. Kendine bir şey sorulduğunda veya bir şeye ihtiyaç duyduğunda üstadlarından ezberlemiş olduğu açıklamalara bakar. Şayet onlar arasında cevabı bulursa onların sözlerindeki umumi manalara bakar, o surete göre meseleyi icra eder, yahut da kelamın zımnî işaretine bakar, ondan istinbâta bulunur.”⁷⁷

Fukaha yönteminin olumlu ve olumsuz kabul edilebilecek yönleri mevcuttur, ancak bu yöntemin temel özellikleri olarak şunları söylemek mümkündür: 1) imamlardan nakledilen fûrû-ı fıkha ilişkin örnekler çok olduğu için uygulamada usûl ile fûrû'u birbirine bağlamaya dayanan amelî bir yöntemdir; 2) bu yöntem faydalı bir üslupla usûl ve fıkıh arasında mezcedmiştir; 3) mezhep imamlarının hüküm istinbât ederken dayandıklarına inanılan usûle ilişkin külli kaide ve kuralların çıkarılabilmesine katkı sağlayan bir yöntemdir. Bu sebeple hilaf ve usûl üzere fûrû hükümlerin tahriri konularında ve külli fıkıh kaidelerinin yazılmasında değerli eserler verilmesi gibi fıkha hizmet etmiştir; 4) imamlardan görüş nakdedilmeyen hususlarda ihtilafın çıkmasına müsait bir yöntemdir; 5) zamanla imamların fûrû meselelerdeki hükümlerinden kuralları belirleme işi, nasları geri plana ittiği için ictihadın donuklaşarak hüküm istinbâtı işinin tahrirle sınırlı kalmasına yol açmıştır.⁷⁸

Kerhî (v. 340/952) “Bizim ashabımızın görüşlerine aykırı olan her ayet neshe veya tercihe haml edilir. Daha geçerli olan ise o ayetin uygunluk yönünden te'vile haml edilmesidir.”⁷⁹ şeklindeki kaidesiyle, İmamların gö-

⁷⁶ Seyyid Bey, 49; İzmirli, *İlm-i Hilaf*, 33.

⁷⁷ Şah Veliyyullah Dehlevî, “el-İnsaf fi Beyani Sebebi'l-İhtilâf”, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması* (Makaleler Külliyyatı), çev. Şükrü Özen, Pınar yay., İstanbul 1992, 83.

⁷⁸ Zeydan, *el-Vecîz*, 17; Zuhayli, *el-Vecîz* 18; Hallaf, 18; Bardakoğlu, “Hanefî Mezhebi”, 16.12.

⁷⁹ EbûZeyd ed-Debûsî, *Te'sîsü'n-Nazar*, tah. Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dimaşkî, Daru İbn Zeydün, Beyrut, ts., 169.

rüşlerinin fukaha yöntemindeki önemine işaret etmektedir.⁸⁰ Kerhî, buna benzeyen iki kaide daha vaz etmiştir. Birinde Hanefî imamlarının görüşlerine aykırı olarak varid olan haberlerin (hadislerin) neshe haml edilmesi gerektiği, ya da Hanefî imamların o hadisin dışında ona denk veya ondan daha kuvvetli bir hadisle amel ettiklerini söylerken,⁸¹ diğesinde, meydana gelen herhangi bir olayın hükmüyle ilgili olarak Hanefî imamlarının kitaplarında bir bilgiye rastlayamayan kimsenin, Kitap, Sünnet ve diğer delillere müracaat etmesi gerektiğini söylemektedir.⁸² Fukaha usûlünün temel mantığını yansıtan bu kurallar, imamların görüşlerinin Kitap ve Sünnet'i anlamak konusunda ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir.⁸³ Dolayısıyla bu yöntemde, ilk önce meselelerin çözümüyle ilgili olarak mezhep imamlarından nakdedilen görüşlerin temellendirilmesi hedeflenmekte, buna bağlı olarak mezhep imamlarının o görüşlere ulaşırken yararlanmış olabileceği usûl kuralları belirlenmektedir. Belirlenen bu kurallara aykırı görüşler ortaya çıktığı durumlarda ise kural dışı olan görüşleri temellendirebilecek yeni kurallar ihdas edilmeye çalışılmaktadır.⁸⁴

Fukaha yönteminin mezhep imamlarının meselelerin hükümleriyile ilgili olarak ortaya koydukları çözümlerden, usûl kurallarına ulaşılması şeklindeki yapısı sebebiyle kuralların belirlenmesi ve ortaya konulmasında örneklere daha fazla müracaat edilmektedir.

Hanefilerin bu usûlü sayesinde sadece meydana gelmiş olan değil, aynı zamanda farazi olarak gerçekleşme imkanı tasavvur olunan meseleler için de çözüm arayışının zemini hazırlanmış olmaktadır. Nitekim *Tarihu Bağdad*'da aktarılan bir rivayete göre Ebû Hanîfevuku bulmamış hadiselelerin hükmünü araştırma sebebini, bela gelmeden önce ona hazırlıklı olmak, geldiğinde ise ona nasıl bir yaklaşım sergileyip, ondan nasıl çıkılabileceğini

⁸⁰ Yunus Apaydın, Kerhî'nin bu görüşüyle ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Bu ilke ilk bakışta mezhep imamlarının görüşlerinin ayet ve hadislerin önüne geçirildiği izlenimini vermektedir. Ancak Hanefî imamlarının anlam ve yorum hususunda ortaya koydukları ilkeler ve geliştirdikleri yöntem çerçevesinde düşünüldüğünde bu izlenimin ve bu izlenimden kaynaklanan eleştirilerin haklı olmadığı ortay çıkacaktır. Kerhî'nin bu sözünün Ebû Hanîfe'nin sahabe görüşlerinin dışına çıkmama ilkesiyle birlikte düşünülmesi tekabül ettiği anlamın doğru anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Öte yandan sözü edilen anlayış, görüşlerin sistemleşerek ekol haline gelmesi durumu ve istikrarın sağlanması kaygısı içinde düşünülmelidir". Bk. Hz. Yunus Apaydın, "Kerhî" mad, *DİA*, 25 / 286.

⁸¹ ed-Debûsî, *Te'sisü'n-Nazar*, 169-170.

⁸² ed-Debûsî, *Te'sisü'n-Nazar*, 173. H. Yunus Apaydın, sonraki dönem usûlcülerin Kerhî'nin usûle dair görüşlerine sıkça atıfta bulunmalarından hareketle, Hanefî fıkah usûlünün büyük ölçüde ilk defa Kerhî tarafından sistemleştirildiğinin söylenebileceğini belirtmektedir. Bk. H. Yunus Apaydın, "Kerhî", *DİA*, 25, 286

⁸³ Nitekim İmam Şâfi'nin Bağdad meşiclerinde ders halkalarına katıldığında, meseleler karşısında Kur'an şöyle diyor, Resulullah böyle diyor diye yaklaşımı karşısında, ders halkası müdavimlerinin kendisine üstadlarının görüşü şöyledir, bizim ashabımızın yolu böyledir diye cevap verdikleri bildirilmektedir. Bk. Bağdadî, *Tarihu Bağdad*, II, 409.

⁸⁴ Bardakoglu, "Hanefî Mezhebi", 16.12.

bilmek şeklinde izah etmektedir.⁸⁵

Hanefîlerin, mütekellimin usûlünde olduğu gibi önce usûl kurallarını belirleyerek, bunları meselelere uygulamak yerine, fer'î meselelerden hareketle usûl kurallarını belirlemeyi tercih etmelerinin önde gelen sebebi, başta Ebû Hanîfe olmak üzere mezhep imamlarının, meseleler karşısından hüküm istinbât ederken kullandıkları usûllerini açıklayan eserler bırakmamış olmalarıdır. Bu sebeple sonraki dönem Hanefî âlimleri, imamlarından kalan ve pek çok fer'î meselenin çözümünü içeren furu kitaplarını inceleyerek, kendi imamlarının o çözümlere ulaşırken hangi usûlî kaidelere bağlı kaldıklarını tespit etmeye yoğunlaşmışlardır.⁸⁶

Bunun bir diğer sebebi ise, Hanefî imamlarının meselelerin çözümünde selefleri olan Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mes'ud gibi sahabîlerin nasslarda yer alan hükümlerin gayelerini yakalamak için gayret sarf etme şeklindeki yöntemleridir.⁸⁷ Sonraki dönem Hanefîler, nassları yorumlayarak hüküm veren seleflerinin, nassları en iyi şekilde anladıkları kanaatinde oldukları için, onların fer'î meselelere vermiş oldukları hükümleri anladıkları taktirde, bu hükümlerin bağlı oldukları kurallara ulaşabileceklerini düşünmüş olabilirler.

Ayrıca Hanefî mezhebinin ortaya çıkıp, geliştiği coğrafî mekanın da, bu yöntemin tercih edilmesindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. Zira mezhebin arka planını teşkil eden kurucu imamlar (Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed), Kûfe⁸⁸ gibi, İslam'ın gelişiminde rolü bulunmayan sonradan imar edilmiş bir beldede yaşamışlardır. Bu beldenin ileriki zamanlarda ilim yönünden gelişmesi, ayrıca çeşitli siyasi görüşlerin merkezlerinden biri haline gelmesi ve hatta devletin başkenti konumunu elde etmesi, ister istemez Kûfe'nin kozmopolit bir ortam teşkil etmesine yol açmıştı. Bunun yanında dinin ana kaynaklarından olan hadis, merkez konumunda olan Hicaz bölgesine oranla bu bölgede hem daha azdı, hem de siyasi, ideolojik ve

⁸⁵ Tarihu Bağdad'da hadise şöyle nakledilmektedir: "Ebû Hanîfe, Kufe'ye gelen Katade'ye, kocası kâtybolan bir kadının, onu öldü sanarak başka bir erkekle evlenmesi ve ilk kocasının geri dönmesi halinde mehrinin durumunun ne olacağını sorar. Katade, bu olayın gerçekleşip gerçekleşmediğini sorduğunda, "hayır gerçekleşmedi" diye cevap verir. Bunun üzerine Katade "Bana neden vaki olmamış bir olayın hükmünü soruyorsunuz" dediğinde, Ebû Hanîfe: "Biz, bela gerçekleşmeden hazırlık yapıyoruz, olay gerçekleştiği zaman ise ona nasıl yaklaşacağımızı ve ondan nasıl çıkacağımızı bilmiş oluyoruz" cevabını verir. Bk. Bağdadi, Tarihu Bağdad, XV.477. H. Yunus Apaydın, Hanefîlerin farazi hadiselerle çözüm arama gayretlerinin sadece zihni bir egzersiz ve ortaya çıkacak problemlere hazırlıklı olmak şeklinde anlaşılmasının yeterli olmadığı, bunun yanında re'y ve kıyası benimsemiş olan Hanefîlerin, düşünce sistemlerinin tutarlılığını gösterme gayreti de bulunduğunu düşünmektedir. Bk. H. Yunus Apaydın, "Bir Muhafazakâr Re'ycilik Teorisini: Ebû Hanîfe", *İslami Araştırmalar*, Ebû Hanîfe Özel Sayısı, C. 15, S.1-2, 2002, 149.

⁸⁶ Bk. Havva, 115-116; Ali Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", *DİA*, XVI, 12.

⁸⁷ Kılıçer, "Ehl-i Re'y", X, 522.

⁸⁸ Kûfe hakkında geniş bilgi için bk. Casim Avcı, "Kûfe", *DİA*, XXVI, 339-342.

taassubî sebeplerle güvenilir bir haldeydi.⁸⁹ Bölgede hadisın güvenilir çeşitli unsurlar taşıması sebebiyle, kurucu imamlar, meselelerin çözümünde hadis yerine re'y ve kıyasa müracaat etmek zorunda kalıyorlardı. Onların bu tutumunu da diğer mezhepler tarafından eleştirilmekteydi.

Sonraki dönem Hanefîleri Ebû Hanîfe'nin hadis karşısındaki tutumuna yöneltilen eleştirilere çeşitli şekillerde cevap vermeye çalışmışlardır. Cessas bu durumu açıklarken Hz. Ebû Bekir'in hadis rivayet etmek yerine insanları Kur'an'a yönlendirmeyi tavsiye eden sözlerini naklederken,⁹⁰ Abdülaziz el-Buhârî (v. 730), Ebû Hanîfe'nin bu durumunu şöyle izah etmektedir: "Selef -Allah onlardan razı olsun- çok hadis rivayet etmeyi zemmetmiştir. Hz. Ebû Bekir, ki sahabe'nin büyüklerindedir, onların en az rivayette bulunanıdır. Hz. Ömer "Resûlullah'tan rivayeti azaltın, bu konuda biz de sizinle birlikteyiz" derdi. Zeyd b. Erkam'a "Bize Resûlullah'tan rivayette bulunmaz mısınız?" denildiğinde: "Biz yaşlandı ve unuttuk. Resûlullah'tan rivayette bulunmak büyük / ağır bir iştir" derdi. Bu sebeple Ebû Hanîfe'nin rivayeti çok azdır, hatta ona ta'n edenlerden bir kısmı onun hadis bilmediğini söylerler. Hâlbuki iş onların sandığı gibi değildir. Aksine o asrında en iyi hadis bilenlerdendi. Fakat zabt konusundaki şartta riayet etmesi sebebiyle rivayeti az olmuştur".⁹¹

Bunlardan başka Hanefîlerin sadece meydana gelmiş olan hadiselerle değil, farazi meselelere de çözüm üretme gayreti göstermeleri sebebiyle fetva verilmesi gereken konular oldukça yekûn tutmaktaydı.⁹²

Bütün bu sebepler, imamların hüküm istinbatında kullandıkları usûl kurallarını vaz etmekle uğraşmak yerine, onları uygulamaya sevk etmişti. Böylece binlerce meselenin hükmü imamların kavilleriyle ortaya konulmuştu. Dolayısıyla sonraki dönem Hanefîlerin, imamların kavillerinden hareket ederek kuralları ortaya koymanın dışında fazla bir seçeneği yoktu.

Ancak Hanefî usûlcülerin bunu yaparken her zaman doğru tespitlerle ulaştıkları var sayılmamalıdır. Zira çoğu zaman Fukaha yöntemiyle usûl kuralını belirlemeye çalışan usûlcü, ulaştığı usûl kuralının kesinlikle kurucu imamların vaz ettiği prensip olduğunu kesin olarak ortaya koyamamakta, mezhep imamının muhtemelen o kuralı uygulamış olabileceğini ön görmek-

⁸⁹ Bu dönemde Hanefîlerin merkezi olan Kûfe'de pek çok siyasi akım mevcut olduğu gibi, bunlar kendi ideolojilerini temellendirebilmek adına hadis uydurmaktan da geri durmuyorlardı. Bu sebeple de Kûfe'de hadislerin güvenilirliği oldukça alt düzeydeydi. Geniş bilgi için bk. Ebû Zehre, Ebû Hanîfe, 125-128; el-Kattân, 290; M. Esat Kılıçer, *İslam Fıkıhında Re'ye Taraftarları*, Ankara 1994, 51-54; Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 16.11-12; Sahip Beroje, "İslam Hukukunda Ehl-i Re'y ve Re'y Merkezli Fıkıh Anlayışı (Yada Ebû Hanîfe ve Arkadaşlarının Fıkıhta Re'yi Kullanma Tarzı)", *İslâmî Araştırmalar*, EbûHanîfe Özel Sayısı, C. 15, S. 1-2149-150.

⁹⁰ Cessas, *Fusûl*, I.161.

⁹¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslam Pezdevî*, Darü'l-Kütübî'l-Arabi, Beyrut, ts., II.398.

⁹² Ebû Zehre, *Ebû Hanîfe*, 270; el-Kattân, 290-291; Kılıçer, "Ehl-i Re'y" 10.522; Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 16.1.

tedir. Bu konuda verilebilecek örneklerden birisi Ebû Hanîfe'nin namazda Arapça'dan başka bir dille kıraat yapılmasına cevaz veren görüşü etrafında şekillenmektedir.⁹³ Ebû Hanîfe, bir kimsenin Arapçaya dili dönse bile namazda Farsça ile kıraat etmesinin farzın yerine gelmesi için yeterli olduğu görüşündedir.⁹⁴ Ebû Hanîfe'nin görüşünü temellendirme konusunda Hanefî usûlcülerin ihtilafa düştükleri görülmektedir. Mesela Pezdevî ve Serahsî, Ebû Hanîfe'nin namazın geçerliliği için Kur'an'ın lafzını muciz görmediğini, manasını muciz gördüğü için bu içtihatla bulunduğu söylerken;⁹⁵ Pezdevî Şarihi Abdülaziz el-Buharî, Ebû Hanîfe'nin hem lafzı hem manayı muciz gördüğünü, ancak ruhsat olarak böyle bir hükme vardığını, ancak daha sonra bu görüşünden rucu ettiğini bildirmektedir.⁹⁶

Öte yandan şayet herhangi bir konuda mezhep imamlarından herhangi bir hüküm varid olmamışsa, bu takdirde ihtilaf kaçınılmaz olmaktadır. Mesela meşhur haberin hükmü konusunda mezhep imamlarından herhangi bir nakil bulunmadığı için, sonraki dönem Hanefî hukukçuların bunun hükmünde ihtilaf ettikleri bildirilmektedir.⁹⁷

Fukaha yöntemini kullanan usûlcülerin, imamlarının fer'î meselelerdeki görüşlerinden hareketle ortaya koydukları usûl kurallarının, imamlara izafesinin kesinlik arz etmemesi ve mezhep imamlarından bir nakil bulunmadığı durumlarda nasıl hüküm elde edileceğine dair belirlenmiş ilkeler bulunmaması sebebiyle konunun ihtilafa açık halde bulunması bu yöntemin eksiklikleri olarak değerlendirilebilir.

Fukaha yönteminin olumsuzluk olarak değerlendirilebilecek bir yönü de, sonraki dönemlerde başta kurucu imamlar olmak üzere mezhep büyüklerinin fer'î meselelere vermiş oldukları hükümlerin nassların yerini almasıdır. Bu sebeple sonraki asırlarda artık içtihat yerini tahrîce bırakmış ve böylece mezhepte mevcut hükümlerden elde edilen usûl kaidelerinin yeni hadiselerle uygulanmasından ibaret bir metot yerleşmiştir. Bu ise zamanla katı bir kuralcılığa dönüşmüştür.⁹⁸

3. Sonuç

İmamların fer'î meselelerde vermiş oldukları hükümlerden usûl kurallarına ulaşmak biçiminde vaz edilen Fukaha / Hanefî usûlü, teorik

⁹³ Ana dilde ibadet meselesi günümüzde de tartışma konusu yapılagelen bir konudur. Konuyla ilgili Ebû Hanîfe'nin yaklaşımı konusunda teferruatlı bilgi için bk. Kaşif Hamdi Okur, "Ebû Hanîfe ve Ana Dilde İbadet", *İslami Araştırmalar*, Ebû Hanîfe Özel Sayısı, C.15, S.1-2, 2002, 83-90.

⁹⁴ Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybânî, *el-Kitâbu'l-Asl*, Beyrut 1990, I.39; Alaüddin Ebi Bekr Mes'ud el-Kasânî, *Bedâiu's-Sanâ'i fi Tertibi's-Şerâ'i*, II. Baskı, Beyrut 1986, I.112.

⁹⁵ Pezdevî, *Usûl*, I.24; es-Serahsî, I.282.

⁹⁶ Abdülaziz el-Buharî, I.24-25.

⁹⁷ Bk. Alaüddin Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed es-Semerkindî, *Mizâni'l-Ustül fi Netaici'l-Ukul fi Usûli'l-Fıkıh*, tah. Abdülmelik Abdurrahmân Esad es-Sadi, Mekke, 1984, II.624.

⁹⁸ Bardakoğlu, "Hanefî Mezhebi", 16.12.

bakımdan ele alındığında mezhep taassubuna götüren bir yöntem olarak algılanmaya müsait olsa da, pratik bakımdan sosyal hayatla iç içe, zamanın ve mekanın şartlarına göre yeniden yorumlanabilecek, ihtiyaç duyulan alanlarda kuralları esnekleştirerek gerekli ilkeyi ortaya çıkarabilecek bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu yöntemin gelişiminde, Hanefî mezhebinin kurucu imamlarının, usûllerini açıklayan eserler kaleme almamış olmaları birinci derecede etkindir. Ancak bunun yanında, kurucu imamların, özellikle de Ebû Hanîfe'nin içinde yaşadığı coğrafyanın da şart ve imkanları çerçevesinde, usûl kurallarını yazmak yerine, bizzat uygulamak durumunda kaldığı göz ardı edilmemelidir. O daha fazla, sosyal hayatın ihtiyaçlarına cevap vermek karşısında kaldığı için talebelerine de bu şekilde hareket etmeleri bir miras olarak kalmıştır.

Nitekim onun derslerinde talebelerini çeşitli tabakalara ayırdığı, bir kısmına fıkıhın başlangıç ilkelerini öğretirken, bir kısmıyla ileri düzeyde fikhî münazaralara girdiği, hatta fıkıh inşası için seçkin talebelerinden oluşan bir komisyonu bulunduğu bilinmektedir. O, bu komisyonda, yetkiyi elinde bulunduran tek adam rolünü üstlenmemiş, bilakis bütün talebelerinin görüşlerini ve delillerini ortaya koymalarını sabırla beklemiş, cereyan eden tartışmalardan ortaya çıkan sonuçları da kayıt altına aldırmıştır. Ne yazık ki bu kayıtlarda sadece karşılaşılan meselenin hükmü yazılmış, o hükme hangi yöntemle, nasıl ulaşıldığı beyan edilmemiştir. İşte Ebû Hanîfe'nin bu tutumu, sonraki dönem Hanefîlerin, imamlarının hüküm istinbatında nasıl bir yöntem izlediklerini tespit edebilmeleri için, bu hükümleri derinden tahlil etmeleri sonucuna ve dolayısıyla Fukaha yönteminin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Fukaha yöntemi, Hanefî usûlcülerin kullandığı bir yöntem olduğu için, kanaatimizce bu yöntemin Hanefîlere mahsus bir usûl olmasında birinci derecede Ebû Hanîfe'nin rolü büyüktür. Onun hüküm istinbatında kullanılmış olduğu yöntem, sonraki dönem Hanefî fakihlerince yakından takip edilmiş ve hangi usûlî kurallara dayanarak hareket ettiği meselesi, Fukaha / hanefî usûlünün ortaya çıkmasında birinci derecede etken olmuştur. Ebû Hanîfe'nin hüküm istinbatında kullandığı yöntemlerin, kendisinden hemen sonra gelen Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybanî'nin başını çektiği ilk nesil Hanefî imamlarınca kullanılması, onların da hüküm istinbatında önceliği hocalarının görüşlerine vermiş olmaları, sonraki dönem Hanefî fakihlerinin hocalarının görüşlerine meyl etmelerinde birinci derece etkindir. Gerek Hanefî mezhebinin ortaya çıktığı coğrafi ve kültürel ortam, gerekse ilk nesil Hanefî imamlarının fıkıh inşasındaki maharetleri, onlara talebelik eden öğrencilerinin nezdinde onları üst bir konuma getirmiştir.